

Samandrag kapittel 3 (nynorsk)

Ytre krefter og landformer

Forvitring er det som skjer når berggrunnen blir broten ned og smuldrar opp på staden.

Mekanisk forvitring kallar vi det når fysiske krefter verkar på berggrunnen, til dømes ved frostforvitring, solsprenging, trykkavlasting og rotsprenging. **Kjemisk forvitring** kallar vi det når vatn med oppløyste gassar løyser opp minerala i berggrunnen.

Erosjon er slitasje, nedtæring av landskapet ved ei ytre kraft, til dømes ein isbre, rennande vatn, vind eller bølger. Materiale blir ført bort. (Ordet **materiale** i geografi = **lausmassar** = stein, grus, sand og leire.)

Kjenneteikn på **eit gammalt landskap** er rolege, avrunda landformer med moderate høgdeskilnader, og slike former utgjer mesteparten av det norske landskapet, til dømes vidde, hei, ås og skjergard.

I **eit ungt landskap** er landformene laga ved elve- og breerosjon, og kjenneteikna er djupe dalar og fjordar, bratte fjell- og dalsider og spisse fjellformasjonar.

Elvar og rennande vatn lagar både erosjonsformer og avsetningsformer (lausmasseformer):

- Landformer danna ved elveerosjon er **V-dalar** (materiale blir ført bort, skråningar rasar ut) og **canyonar** (harde bergartar gjer at sidene blir ståande loddrett).
- Landformer danna ved lausmasseavsetning frå elvar er **delta** (blir til der elva set av lausmassar i hav eller innsjø), **elvevifte** (blir til der ei sideelv renn ut i ei større elv) og **elveslette** (der elva set av lausmassar i elveløpet i ein flat dalbotn).
- Eit **meanderløp** er eit elveløp i ein flat dalbotn, og er kjenneteikna av store svingar eller slyngjer i elva.

Isbrear blir til der den snøen som fall om vinteren, ikkje tinar bort om sommaren. Vi definerer ein isbre som ein masse av snø og is i rørsle.

Likevektslinja på ein isbre er skiljet mellom næringsområdet (der massebalansen er positiv) og tæringsområdet (der massebalansen er negativ).

Vi skil mellom ulike bretypar, som **botnbreiar**, **dalbreiar**, **platåbreiar** og **innlandsis**.

Ein isbre eroderer i berggrunnen ved **skuring** og **plukking**. Isbreiar lagar både erosjonsformer i berggrunnen og avsetningsformer i lausmassar:

- Landformer laga ved iserosjon er u-dalar, fjordar (u-dalar fylte av saltvatn), fjordsjøar (u-dalar fylte av ferskvatn) og alpint landskap (botnar, tindar og egger) danna av botnbreiar.
- Landformer danna ved lausmasseavsetningar frå isbreiar er morener (botn-, side- og endemorenar), isfrontdelta (lausmassar som smeltevasselvar fører med seg under isen og set av i vatn framfor isbreen) og marin leire (leire ein gong avsett i havet, men i dag tørt land).

Ravinelandskap blir danna i område med marin leire der elvar og bekker har grave ut ei mengd V-dalar i leira.

Leirskred (kvikkleireskred) kan det bli der saltet som var i havvatnet då leira vart avsett, blir vaska ut av nedbør og/eller elvar og gjer leira ustabil (kvikkleire). Kvikkleira kan plutselig bli til ein lettflytande masse, som renn av garde.

Jord-, stein- og fjellskred skjer når lausmassar eller delar av fjellet losnar og blir førte nedover av tyngdekrafta. Dersom skred hamnar i vatn og fjordar, kan det oppstå flodbølger som fløymer over område langt opp på land.